

УДК 378.036

УСВІДОМЛЕННЯ СЕНСУ ВИХОВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ВЧИТЕЛЯ ЗІ ШКОЛЯРАМИ ЯК ОСНОВА УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КЛАСНОГО КЕРІВНИКА

Яцула Т.В., д. пед. н.

професор кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту
Херсонський державний університет

У статті розглядаються сутнісні характеристики сенсу педагогічної взаємодії вчителя. Автор стверджує, що в процесі отримання знань, формування вмінь і навичок необхідно орієнтувати майбутніх учителів на аналіз соціокультурної дійсності життя школярів.

Ключові слова: вчитель, взаємодія, сенс педагогічної діяльності, смисложиттєві позиції.

В статье рассматриваются существенные характеристики смысла педагогического взаимодействия учителя. Автор утверждает, что в процессе получения знаний, формирования умений и навыков необходимо ориентировать будущих учителей на анализ социокультурной действительности жизни школьников.

Ключевые слова: учитель, взаимодействие, смысл педагогической деятельности, смысловые жизненные позиции.

Yatsula T.V. AWARENESS SENSE OF EDUCATIONAL INTERACTION BETWEEN TEACHERS WITH STUDENTS AS THE BASIS OF MANAGEMENT CLASS TEACHER

The article deals with the essential characteristics of sense of teacher's pedagogical interaction. The author states that in the process of acquiring knowledge, forming the skills it is necessary to orient the future teachers to analyze the social and cultural reality of students.

Key words: teacher, interaction, sense of pedagogical activity, life sense views.

Постановка проблеми. Проблема підвищення якості підготовки майбутніх класних керівників до взаємодії зі школярами пов'язана з розумінням свого місця в просторі життєдіяльності дитини.

Складний, неоднозначний характер педагогічної дії пов'язаний із тим, що вчитель взаємодіє з особистістю дитини, яка, з одного боку, розвивається та виявляє себе індивідуальністю, з іншого – включена в процеси групової ідентифікації.

У сучасних соціокультурних умовах процес ідентифікації дитини, яка розвивається, відбувається на тлі зовсім не позитивних зразків середовища, що оточує школяра. Культ насильства, матеріальних цінностей, подвійної моралі стає тією основою, на якій формується ціннісна сфера особистості. Процес становлення вчителя, здатного налагодити емоційно значущі зв'язки, включити учнів у свій світ цінностей, вимагає модернізації професійно-педагогічної підготовки. «Тільки орієнтована на особистість педагога освіта здатна стати особистісно орієнтованою освітою», – констатує В.І. Слободчиков [7].

Сьогодні навчання студентів у вищих педагогічних навчальних закладах орієнтовано на формування науково-предметних знань в основному через вербальну передачу інформації. Значна увага приділяється вивченню процесуальної сторони педа-

гогічної діяльності. Проте, на наш погляд, недостатньо розробленим залишається напрям активізації особистісного компонента в професійній підготовці майбутнього вчителя, класного керівника, актуалізації його як суб'єкта педагогічної діяльності.

Мета статті полягає у визначенні сутнісних характеристик сенсу особистісної взаємодії класного керівника та головних аспектів його розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку сенсу педагогічної діяльності сьогодні тільки починають набувати змістового наповнення в професійній підготовці вчителя (Р.Х. Шакуров, В.Е. Чудновський, Т.В. Максимова, Н.М. Нікітіна, Н.В. Кислицька).

Виклад основного матеріалу дослідження. Для сучасного вчителя важливо не тільки усвідомити структуру педагогічної діяльності, її основні компоненти, педагогічні дії, професійно важливі вміння та свої психологічні якості, але й «увійти» в простір педагогічної взаємодії на основі усвідомлення його сенсу у своєму саморозвитку, самовдосконаленні, самоактуалізації й у розвитку дитини як смислоутворювального компонента свого життя.

Аналізуючи сприйняття педагогічної діяльності молодими вчителями з позиції їхніх смисложиттєвих орієнтацій, Т.В. Максимова фіксує досить низький його рівень.

Так, наприклад, переважна більшість молодих учителів не замислюються над проблемою сенсу життя та не пов'язують її з власною професійною діяльністю. Для багатьох характерна нестійкість смисложиттєвих орієнтацій: розпочавши працювати в школі, вони ще не знайшли себе, не зробили остаточного професійного вибору, не відповіли на головне для себе питання: чому присвятити життя? [5].

Д.О. Леонтьєв зазначає, що життя будь-якої людини, оскільки воно на щось спрямоване, об'єктивно має сенс, що, однак, може не усвідомлюватися людиною до самої смерті. Разом із тим життєві ситуації можуть ставити перед людиною завдання щодо усвідомлення смислу її життя [4, с. 47].

З одного боку, процес розв'язання «задачі на сенс» залежить тільки від рівня самосвідомості, бажань людини, від того, чи захоче вона задуматися над смыслом своїх учинків або ні, чи направляють її до цього події життя, друзі, вихователі, учителі, родина, тобто зовнішні обставини. З іншого боку, як відзначає Б.С. Братусь, існують «цілком об'єктивні внутрішні закони руху діяльності, його власна логіка, що зсередини готує ситуацію осмислення себе, своїх дій і місця в житті. І свідомість тоді відіграє роль швидше активатора, реалізатора, ніж причини постановки «задачі на смисл» [2, с. 89].

Розвиток особистості пов'язаний із формуванням і розвитком її ставлення до людей, до світу, до своєї діяльності, до самої себе, що, зрештою, виявляється в усвідомленні свого призначення, смислу свого життя. Перетворення цих ставлень на стійкі та свідомо створювані знаменують становлення людини як суб'єкта свого життя.

«Найважливішою характеристикою особистості як суб'єкта життєдіяльності, – відзначає К.О. Абульханова-Славська, – є знання, чого вона хоче, знання своїх об'єктивних можливостей, а головне – на що і як далеко вона піде заради своїх суспільних принципів» [1, с. 31].

В.Е. Чудновський зазначає, що сенс життя може відігравати як конструктивну, так і деструктивну роль у формуванні особистості, тобто це адекватність сенсу життя [8, с. 216]. Актуальною є його думка про неадекватність сенсу життя в процесі професійного самовизначення. Професійні спрямування, що не враховують своєрідності індивідуальних особливостей і можливостей людини, сприяють формуванню неадекватного смислу життя, яке ніби закріплює ці прагнення, що приводить до життєвих конфліктів і негативно позначається на всьому процесі становлення особистості [8, с. 217].

У процесі розгляду проблеми сенсу життя ми визначили й охарактеризували його структурні компоненти, які в контексті розвитку професійно-педагогічної освіти мають динамічну характеристику. Це дає нам змогу проаналізувати напрями розвитку смисложиттєвих позицій майбутніх учителів у ставленні до особистісної взаємодії зі школярами з метою їх особистісного розвитку.

Аналізуючи зміст і структуру категорії сенсу життя, В.Е. Чудновський відзначає, що людині властива наявність низки життєвих смислів. В основі структури сенсу життя лежить ієрархія смислів, співвідношення «великих» і «малих» смислів. [8, с. 218–219]. Тому становлення та функціонування сенсу життя як психологічного феномена визначається не тільки змістом «головного смислу», але й характером його співвідношення з іншими життєвими сенсами. Отже, якщо один з компонентів сенсу життя – цінність взаємодії вчителя з особистістю дитини, яка розвивається, – набуває динамічної характеристики, то змінюється і його ставлення до себе як значущої особистості, і сенс педагогічної діяльності, суголосний сенсу життя.

Обираючи професію вчителя, студент орієнтується на соціальний статус професії. Такий компонент доповнюється та збагачується цілою системою різноманітних сенсів, які він знаходить у процесі навчання у вищому педагогічному навчальному закладі та завдяки аналізу соціокультурного середовища освіти. Цими сенсами можуть бути актуалізація творчого потенціалу; інтелектуально-ціннісна діяльність з оволодіння знаннями, уміннями, навичками; практико-орієнтоване моделювання взаємодії тощо. Результатом стає або більш високий рівень усвідомлення соціального статусу вчителя, тобто збагачений смисложиттєвий орієнтир у педагогічній діяльності, або заміна смисложиттєвого орієнтиру на інші.

Взявши за основу розглянуті й охарактеризовані нами психолого-педагогічні орієнтири у визначенні смисложиттєвих положень, ми вважаємо, що під час професійно-педагогічної підготовки майбутніх класних керівників необхідно процес здобуття знань, умінь і навичок базувати на аналізі соціокультурної дійсності та життєдіяльності школярів, що дасть змогу розвинути особистісне ставлення до взаємодії як сенсу свого життя. Важливим компонентом у цьому процесі, ми вважаємо, є рефлексивний аналіз власного життя в період дослідження.

Об'єктивний сенс, що містить у собі конкретні події, явища або поняття, може не збігатися з тим, що в них відкриває для

себе індивід, тому що людина не просто актуалізує об'єктивний сенс тих або інших подій і явищ, а одночасно фіксує своє суб'єктивне ставлення до них, пережите у формі особистісного сенсу.

Представляючи одне з головних утворень свідомості, особистісний сенс є індивідуалізованим відображенням дійсного ставлення особистості до об'єктів, заради яких розгортається її діяльність, усвідомлюване як «значення для мене». У межах теорії діяльності особистісний сенс визначається подвійно:

- 1) за способом походження – змістовно;
- 2) за формою існування у свідомості – функціонально [6, с. 438].

Це оцінка життєвого значення для суб'єкта об'єктивних обставин і його дій у цих обставинах.

Сенс мети дії та дії загалом, на нашу думку, залежить від того, якому мотиву воно слугує, задоволенню якої потреби воно сприяє. Тоді сенс педагогічної діяльності пов'язаний із центрацією вчителя: «Я-центрація», «Дитина-центрація», «За-сіб-центрація». Якщо вчитель особистісний сенс взаємодії вбачає в розвитку дитини, у підтримці її становлення, то й сенс професійної діяльності, сенс спілкування здобуває гуманістичний характер. Для особистості такого вчителя зрозумілий і сенс його життя, він збігається із сенсом педагогічної діяльності.

Б.С. Братусь, аналізуючи смислову сферу особистості стверджує, що основа особистості – морально-ціннісна. Особистість – це «не спосіб здійснення позиції, а сама позиція людини в цьому складному світі, що задається системою загальних смислових утворень» [2, с. 128]. Крім цього, особистісні цінності розуміються ним як усвідомлені смислові утворення. «Цілісні системи смислових утворень задають не самі по собі конкретні мотиви, а площину відносин між ними, тобто саме той первісний план, ескіз майбутнього, що має передувати реальному втіленню» [2, с. 31].

З урахуванням цього особистісний сенс педагогічної діяльності, на нашу думку, має отримати свою основу не в процесі педагогічної діяльності, а на етапі професійно-педагогічної підготовки. Цінності педагогічної діяльності, її особистісні сенси мотивують майбутніх учителів під час навчання у вищих педагогічних навчальних закладах на саморозвиток, самовдосконалення.

Визначаючи свою позицію в напрямі формування смислових утворень студентів вищих педагогічних навчальних закладів, ми дотримуємося точки зору Б.С. Братуся, який розглядає такі функції смислових

утворень як основних конституціональних одиниць свідомості.

Перша: створення образу, ескізу майбутнього, тієї перспективи розвитку особистості, що не впливає прямо з наявної, сьогоденної ситуації. На підставі цього ми стверджуємо, що проектування майбутнім учителем можливої соціокультурної дійсності через аналіз сучасних обставин спонукає майбутніх учителів до ціннісно-смислового самовизначення щодо взаємодії зі школярами.

Друга: діяльність людини може оцінюватися й регулюватися з боку її успішності в досягненні тих або інших цілей, з боку її моральної оцінки. Цією опорою для людини стають смислові утворення, особливо у формі їхнього усвідомлення – особистісних цінностей [2, с. 95–96].

Отже, особистісна взаємодія вчителя зі школярами, яка базується на субкультурі підліткового, юнацького віку й у процесуальному аспекті задовольняє потреби в повазі, безумовному прийнятті та ін., дає підстави для досягнення мети цієї взаємодії – особистісного розвитку, що викликає у вчителя відчуття успішності педагогічної діяльності та відповідно до цього її моральної оцінки, задоволення її смыслом.

Майбутній учитель має бути особистістю, готовою до самореалізації в педагогічній діяльності, бачити в ній ціннісні сенси свого життя. Здобуття психолого-педагогічних знань, формування необхідних для педагогічної діяльності вмій і навичок, за нашим висновком, необхідно поєднати з формуванням і розвитком смисложиттєвих орієнтацій студентів вищих педагогічних навчальних закладів.

Завдяки усвідомленню сенсу педагогічної діяльності студентами вищих педагогічних навчальних закладів сприймаються цінності, цілі, мотиви, функції взаємодії з дитиною, яка підрастає. Знання, уміння, навички набувають статусу життєво необхідного потенціалу компетентності вчителя.

Висновки. З аналізу зазначеного можна зробити висновок, що джерелами сенсів, які визначають, що для людини є значущим, а що ні й чому, яке місце ті або інші об'єкти, явища займають у її житті, є потреби й особистісні цінності людини. І ті, й інші займають однакове місце в структурі мотивації людини та в структурі породження смислів: смислу для людини набувають ті об'єкти, явища або дії, що мають стосунок до реалізації якихось її потреб або особистісних цінностей [4, с. 38].

Отже, сенс життя, сенс педагогічної діяльності пов'язані з потребами людини, які є внутрішньою причиною її активності, мо-

тивами дій. У свою чергу, мотив педагогічної дії є підставою для актуальної переваги саме педагогічної дії в порівнянні з іншими можливими об'єктами. Мотив базується на способі дії і одночасно формує образ результату. Саме цей образ досягнутого результату і є метою педагогічної діяльності. Тому в процесі підготовки майбутніх учителів необхідним є насамперед формування здатності ставити власну мету педагогічної діяльності, аналізувати не тільки її як таку, але й шлях її досягнення. Тоді аналіз цих шляхів сприятиме уточненню поставленої особистістю мети. У свою чергу, мотив діяльності, цілепокладання стає основою установки на досягнення певного результату. Образ результату може перебувати в декількох станах: знаний, привабливий, реально досяжний, досягнутий.

Під цим кутом зору сенс педагогічної діяльності набуває якісної характеристики значущості мети. За цих умов значущість педагогічної взаємодії переноситься на все, що виявляється з нею пов'язаним. Таким чином, формуючи в майбутніх учителів сенс педагогічної діяльності, педагогічної взаємодії, ми розвиваємо ціннісну сферу майбутнього вчителя щодо сприйняття світу педагогічної дійсності. Процес поширення значущості відбувається послідовно від одного об'єкта до іншого за обов'язкової умови наявності зв'язку між ними. У результаті виникають ланцюжки сенсу – ланцюжки поширення значущості (дитина – особистість, що розвивається; дорослий; його роль у цьому процесі тощо). Ланцюжок смислів – це відповіді на одвічні питання діяльності людини: «Навіщо? Чому? Для чого?» тощо.

Можемо констатувати, що «сенс» є наявністю в об'єкта, процесу, явища міри конкретного індивідуально значущого. Сенс можна зрозуміти або не зрозуміти, погодитися з ним або не погодитися. Але сенс ще можна прийняти, саме прийняття сенсу спрямовує дії людини на досягнення певної мети. Тоді втрата сенсу педагогічної діяльності – це низька оцінка її значущості. Тому, вирішуючи проблему формування смислоритетних орієнтацій майбутніх учителів, необхідним, на нашу думку, є насамперед вирішення питання значущості вчителя в соціумі, культурі, житті кожної дитини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абульханова-Славская К.А. Развитие личности в процессе жизнедеятельности // Психология формирования и развития личности. – 1981. – № 3. – С. 19–45.
2. Братусь Б.С. Аномалии личности / Б.С. Братусь. – М.: Мысль, 1988. – 301 с.
3. Братусь Б.С. Психологические аспекты нравственного развития личности / Б.С. Братусь, канд. псих. наук. – М.: «Знание», 1977 – 64 с.
4. Леонтьев Д.А. Очерк психологии личности / Д.А. Леонтьев. – 2-е изд. – М.: Смысл, 1997. – 64 с.
5. Максимова Т.В. Смысл жизни и индивидуальный стиль педагогической деятельности // Мир психологии. – 2001. – № 2 – С. 114–118.
6. Психологический словарь / авт.-сост. В.Н. Копрулина, М.Н. Смирнова, Н.О. Гордеева, Л.М. Балабанова; под общей ред. Ю.Л. Неймера. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2003. – 640 с.
7. Слободчиков В.И. Психологические основы личностно ориентированного образования / В.И. Слободчиков // Відкритий урок. – 2004. – № 21–24. – С. 26–30.
8. Чудновский В.Э. Становление личности и проблема смысла жизни: Избранные труды / В.Э. Чудновский. – М.: Издательство Моск. псих.-социального института; Воронеж: Изд. НПО «МОДЭК», 2006. – 768 с.